

ЈЕЗИК И СТИЛ *НОВИНА СЕРБСКИХ* (1813–1822)

Александар Милановић

1. Српска књижевнојезичка ситуација у време појаве првих новина. Срби су крај 18. и почетак 19. века дочекали са нерешеним књижевнојезичким питањем. Увидевши потребу за функционалном поливалентношћу књижевног језика, Захарија Орфелин је већ од 1768. инсистирао на стварању трију напоредних норми: *рускословенске, руске и српске народне*.

Руски језик функционисао је код Срба као „историографски слог“, њиме су била написана значајна историјска дела Павла Јулинца, Захарија Орфелина, Јована Рајића и др. Рускословенски (рсл.) језик, тј. старословенски језик у руској редакцији, прихваћен је четрдесетих година 18. века првенствено као језик српске цркве, где је стицајем историјских околности потиснуо српскословенски (ссл.), али је убрзо преузео и друге функције у српској култури, првенствено у књижевности. Орфелинову концепцију о коегзистенцији норми која одговара Ломоносовљевој поставци о високом, средњем и ниском стилу, што је било и у духу традиције средњовековне српске књижевности, прихватио је и Јован Рајић.

Код Срба је у истом периоду, међутим, почео слабити осећај припадности духовном кругу *Рак Slavia Orthodoxa*, што је за последицу имало и губљење доживљаја руских и рускословенских елемената у језику као „својих“, уз истовремено јачање ауторитета српског, чисто „народног“ израза. У жељи да се језик културе приближи српском читаоцу, настала је током шездесетих година 18. века хибридна језичка творевина са ненормираним односом елемената из рускословенског, руског књижевног, српског народног и српскословенског језика, названа *славеносрпски језик* (слс.).

Све то узроковало је, према поставци Никите Иљича Толстоја, прерастање коегзистенције норми у њихову конкуренцију. И сам слс. језик, намењен жанровима „средњег стила“, временом се мењао у смеру континуираног понародњавања, па се може говорити и о две његове фазе, односно два облика: *орфелиновског*, изразито руског типа, и *доситејевског*, радикално посрбљеног на

граматичком, првенствено морфолошком плану. Рсл. језик је у епохи конкуренције нормe везан искључиво за функције у Српској православној цркви, док су остали идиоми коегзистирали уз жанровску дистрибуцију, све до победе народног језика („нижег стила“) током Вукове реформе.

Напоредо са конкуренцијом језичких идиома постојала је и конкуренција два типа писма: *црквене ћирилице* и *грађанске ћирилице*. Прва се временом функционално везала за текстове црквене намене, штампане рсл. језиком, док је „гражданка“ превагу однела у текстовима световног садржаја, писаним славеносрпским и народним језиком.

2. Језик у првим српским новинама. Појава првих новина представљала је важну карику у развоју српске културе и њеном уклапању и у западноевропске културне токове. Цинцарин Маркидес Пуљо покренуо је прве српске новине, *Сербскија повседневнија новини*, 1791. у Бечу. Због слабог одзива престале су излазити 10. децембра наредне године. Стефан Новаковић, српски придворни агент у Бечу, почео је 28. децембра 1792, само 18 дана после гашења претходних новина, објављивати *Славеносерпскија вједомости*, које су из излазиле до 1794. године.

Наведене новине разликовале су се међусобно и по типу писма и по језику. *Сербскија повседневнија новини* штампане су црквеном ћирилицом, континуантом старословенске, а *Славеносерпскија вједомости* грађанском, насталој у Русији Петра Великог. Мада новинарски израз нити у једнима није био прилагођен очекивањима немалобројних српских читалаца, што се види већ из њихових рсл. назива, ближи народном језику био је у првима. Наиме, док је у *Славеносерпскија вједомостима* доминирао рсл. језик, *Сербскија повседневнија новини* потврђују његову коегзистенцију са народним језиком.

У горњем лексичком слоју први новинари углавном су употребљавали оне русизме који су била заједнички руском књижевном и рсл. језику. Осим русизама (*отрежден, славнаго*), међу књишким речима, тј. славенизмима су и чешћи облици из рсл. и ређи из ссл. језика – што је и било типично за славеносрпски језик. Ненормираност у употреби односила се како на фонетско-фонолошки и морфолошки лик лексема (*человјек : човек, сабор : сабор*), тако и на сам њихов избор (*конец : конач : крај*). Поред различитих типова славенизама, првенствено

русизама, у првим српским новинама велики је број позамљеница: интернационализама пореклом из старогрчког и латинског, германизама, турцизама и др. Истовремено, присутни су и дијалектизми карактеристични за војвођанске говоре у оквиру шумадијско-војвођанског дијалекта (*гди, њиов*). Дистрибуција свих наведених језичких особина, наравно, била је условљена темом и жанром новинског чланка, као и његовим извором.

Иако узроке брзог пропадања првих српских новина ваља тражити и у недовољној припремљености читалачке публике на садржаје које овај медиј доноси, може се претпоставити и да *Сербскија повседневнија новини* и *Славеносерпскија вједомости* нису опстале и због недовољно разумљивог језика. Језички израз у њима јесте еволуирао ка народном, али недовољно за претежну публику: трговце, официре и др.

3. Филолошка рецепција језика *Новина српских*: прве реакције. *Новине српске* (у даљем тексту: НС) покренули су студенти медицине Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић, синови сремских трговаца, 1. августа 1813. у Бечу, а гласило је излазило све до 1822. године. Јован Скерлић оценио је да су у односу на претходна гласила НС писане знатно бољим српским језиком. Скерлићев суд произлази из чињенице да су НС писане доситејевским типом славеносрпског језика, који је био знатно разумљивији читаоцима и ближи будућем вуковском моделу књижевног језика. Овакав језички израз брзо је привукао пажњу, па је Вук Караџић под утицајем Копитара 1813. написао рецензију НС, што му је уједно био и први филолошки рад. Констатовао је да „што се тиче Србскога эзика, и свойства **нѣгова**, у тому Г : Србски новина учредници заслужую чест“, али и установио три узрока због којих се он појединим Србима не свиђа. Први је „што се Срби ни есу своим новинама привикли“ и везан је за читалачке навике самих конзумента. Други је чисто стилистички и тиче се монотоности вести и извештаја са Наполеонових ратишта: „Штил э сваки новина обично сув и опор, а особито сад у време войне кад су готово цѣле новине из датума, и из имена собствени, состояе“. Трећи је „што Господа, Учредници Србски новина гди кое нове рѣчи употребљаваю“ и тиче се неминовног снажнијег продора речи страног порекла.

Вук даље у тексту препоручује да се поједине позајмљенице (турцизми *јурши* и *капија*, германизми *шпион* и *јагер*, русизми: *двери*, *думити*, *червенети се*, *појти* и сл.) замене српским синонимима (*приступ*, *врата*, *увода*, *ловац*, *мислити*, *црвенети се*, *поћи*). Иако Вук поједине речи квалификује као „наше славенске“ (нпр. *полк*) и препоручује облик *нападеније*, видљиво је да се однос према славенизмима као „својим“ елементима мења. То показује и критика руских облика у компарацији придева (*величајши* м. *највећи*), као и хибридних облика (*највећиши*, *помоћију*). Вук предлаже да се одстрани застарели облици датива, инструментала и локатива множине именица (*гражданом* м. *грађанима*, *по бердам* м. *по брдима* и сл.), као и морфолошке особености сремског говора (*нећеју*, *оћеју* м. *неће*, *оће*). Коначно, вођен Копитаревим предлогом, Вук сугерише одстрањивање дебелога јера и јерија, употребу ижице (і) у функцији обележавања /j/, као и танког јера (ъ) у склопу диграфа за обележавање меких гласова /љ, њ, ћ, ђ/.

И славни филолог Јернеј Копитар је већ 1813. уз честитке уредницима за језик у НС указао и на језичко-стилске проблеме који произлазе из недовољне функционалне поливалентности, тј. стилске раслојености српског језика: „Упућен, дакле, у потешкоће у вези са писањем о политичким стварима на једном с те стране још недовољно развијеном језику, рецензент честита господи уредницима на досадашњим успесима које је од почетка излажења новина пратио са великом пажњом“. У језичким запажањима Копитар уреднике упућује на граfiјску реформу Саве Мркаља изнесу у делу *Сало дебелога јера либо азбукопротрес* (1810), истиче непотребност графема дебело јер <ъ> и јери <ы> у српској ћирилици и предлаже да се графема <і> као ознака за /j/, у перспективи замени латиничном јотом. Он се даље залаже за доследну транслитерацију и транскрипцију страних властитих имена. Кључне замерке везане су, међутим, за дословно превођење са немачког (нпр. *от Швајцарске* м. *из Швајцарске*), као и употребу несрпских речи (*капија*, *двери*, *шпион*, *думати*, *государ*) те ненародних облика (*гражданом*, *брдом*, *часов*, *тужителе*, *ити*, *между*, *бољест*, *највећиши*, *помоћију* и сл.). У духу жеља бечког двора, Копитар се залаже за генерално одбацивање слс. језика, који назива *чудовиштем*, и прелазак на чист народни језик лишен славенизама, чиме би се

покидале духовне, језичке и културолошке везе карактеристичне за ареал *Rax Slavia Orthodoxa*.

За разлику од Копитара и Вука који се залажу за народни језик у НС, Георгије Хранислав, дворски архиђакон, у име карловачког митрополита Стратимировића 1816. упућује писмо Давидовићу у којем критикује србизацију новинарског израза и износи мишљење да језик у гласилу мора бити славеносрпски: „Не можемъ мы Сербски безъ Славенскаго писати.“

Борба око језичког израза у НС условила је да оне постану и својеврстан полигон за изношење различитих филолошких ставова. Најзначајније филолошке полемике почетком 19. века вођене су управо на странама НС, а своје прилоге штампали су и Вук Карацић, који је накратко био и уредник новина, затим Сава Мркаљ, Милован Видаковић и др. Прве афирмативне јавне реакције на Вуков *Српски рјечник* написао је и објавио управо Давидовић.

4. Писмо. *Новине српске* штампане су грађанском ћирилицом, а инвентар и решење појединих графема мењали су се с временом. У почетним годинама то је предвуковска, славеносрпска ћирилица мркаљевског типа, у којем све графеме немају исту фреквенцију и статус. По овим параметрима издвајају се графеме грчког порекла, <v> и <ø>, која се појављују само у грецизмима (*Бібліоѳеку*), најпре властитим именима (*Пвѳагоре, Досіѳеи, Евѳѳмій* итд.).

Графеме <і> и <ы> представљају алогографе графеме <и>, прва у позицији испред вокала, а друга у позицији етимолошког вокала јери (*освоєніє, єзыку*), али се <і>, што је истакао и Вук, јавља и као алогограф графеме <й>, са вредношћу /j/ (*маіор*). Графеме <є, ю, я> представљају секвенце фонеме /j/ и вокала /e/, /y/ и /a/ (*єзыку, имаю, непріятелѳ*), а поред тога <ю, я> у комбинацији са <л> и <н> обележавају фонемске групе /љу, њу, ља, ња/ (*людій, споминю, земля, бубняремѳ*). Графема <ѳ> репрезент је фонеме /e/ у речима у којима је по пореклу био стари вокал јат (рѳке, рѳчи, хлѳба). Ова графема означава и /e/ у секвенци са палаталима /љ/ и /њ/ (*Веселѳ, нѳговы*), као и фонемску групу /je/ иза крајњег консонанта (*оружѳ, Божѳ*). Слова <ъ> и <ь> немају фонолошку вредност, већ само ортографске функције. Слово <ъ> представља ортографски маркер краја речи са

крајњим консонантом, док <ь> служи још и за обележавање палаталности претходног сугласника у диграфима <љь>, <њь>, <дъ> и <тъ>.

Графема <ц>, стабилизована Вуковом реформом из 1818, не јавља се нити на месту /ц/ добијеног једначењем по звучности, због морфонолошког правописа (*свѣдочбу. наручбина*), нити у позајмљеницама, где су присутна решења <чж>, <дж> и <ж>, типична за слс. графију (*мачжарски, чжепъ, очжакъ; буджака, джепу, джигерица; Режеп-Аге, ожака, жигерица*). Графематске реализације фонеме /ћ/ биле су <дъ>, <ді>, <ћ>, <ћ> и <гъ>. Готово доследно решење је диграф <дъ> (*ладѡа, родѡена, догадѡало*) све до 1821, када се прелази на графему <ћ> (*грађанске, калуђерици, мађарски*). Остала решења су ређа, па је <ді> везано само за 1813, и то углавном у лексеми *лађа* (*ладѡа, ладѡама, ладѡе*). У грецизмима се појављује и диграф <гъ>, чиме се графија ближи изворном писању (*калугѡери, анѡео*). За обележавање фонеме /ћ/ мркаљевски диграф је доследно употребљаван током 1813. (*кутъа, могутъе*), а од првог броја за 1814. стабилизована је графема <ћ> (*наћи, чувајући*).

Шаренило граfiјских решења, типично за слс. епоху, огледа се и у НС, што показују и наведени примери. Тирилица у НС сложенија је у односу на Мркаљеву јер није ослобођена сувишних слова ни после примедби рецензената. Сличност са Мркаљевим предлогом видљива је првенствено у диграфским решењима за /ћ, ђ, љ, њ/, као и у одсуству јединственог решења за /ц/. Увођење графема <ћ> 1814. и <ђ> 1821. приближиле су графију у НС Вуковој из *Српског рјечника* (1818), али су остале нефункционалне графеме (јерови, јат, јери итд.), као и несистемске реализације за /ј/ и /ц/.

5. Правопис. Правопис у НС је морфонолошки, не региструје фонолошке алтернације на морфемским спојевима (*обкопе, обширно, отдавали; ждребцѡмъ, хлебчићъ, женитбу*). Овај тип правописа на границама морфема намеће удвајено писање сугласника (*поддигнути, оттудъ, воззиваюсе; постоянностъ, посланнике, црквенномъ*) и вокала (*поотима, вооружаны, прекообичайни*). Истовремено, присутан је и историјски правописни проседе, видљив у писању графема јат, јери, јерова и <х> у етимолошком положају.

Удвојене графеме пишу се и у позајмљеницама и страним властитим именима (*Саккенъ, Лиссабону, Диссуво*), али недоследно (*оффицирѣ : офицѣра, флотта : флота, милліона : милііона*). Секвенца <ер> у славенизмима одговара њиховом фонетизму (*черте, умеришима, жертвомъ*), док је у домаћим речима у питању диграф за обележавање вокалног /р/ (*сверши, держати*). Уредници су стога, у жељи да даље посрбе језик, 1816. променили ортографски вид назива са *Новине сербске* на *Новине србске*. Графема <щ> у русизмима има вредност /шч/ (*царствуюцего, полномоцнике, священническога*), а у домаћим речима /шт/ (*пристаницу, тржицу, свеучилица*).

6. Фонетика. Рефлекс /е/ на месту етимолошког јата одговара стању у сремском говору (*месеца, време, деце*), као и икавизми фонетског (*гди, гријаше, сикира*) и морфолошког порекла (*видити, живили, горио*). Консонант /ф/ чува се у позајмљеницама (*фамилија, фруштук, фелдмаршал, фортификација, философија*). Консонант /х/ се често губи у иницијалној позицији (*лебу, отимице, оће*), а нарочито у медијалној (*маовину, Муамед*) и финалној (*пра, трбу, много њи*). Група /хв/ остаје неизмењена (*хвалим, похвалити*). Не упрошћавају се групе /пч-/ и /пш-/ (*пчеле, пшеницу*).

7. Морфологија. Облици променљивих речи блиски су стању у сремском говору. Датив, инструментал и локатив именица сва три рода, падежи облички једнаки (синкретични) у савременом књижевном језику, имају различите наставке, на шта су указали и први рецензенти. Страна властита имена се деклинирају (*преко мајора Кинскија; под коничним генералом графом Кленауом*), али су ређе и непроменљива, нарочито она на -и (*у битва код Пери; код Мантује, Вероне и Риволи*) и -о (*код Але, Виланове, Ваго и Ст. Мартина; код Кампо-Формио и Кадроино*).

За разлику од језика претходних новина, где се јављају руски наставци (*Росија не тајит; Турци желајут*), у НС презент доследно има народну форму: *удари војевода; јављају наши*. Особина која је у славеносрпском имала дугу традицију, наслеђену из ссл. и рсл. језика, била је употреба партиципа: *и најнеустрашимима јежила се кожа кад су ју видели; Страже, по мору стојеће, јесу јошт грђе*.

8. Лексика. Брз развој српског друштва почетком 19. века и укључивање у културне токове западне Европе и модерне Русије условили су снажан продор лексике страног порекла, нарочито у штампи. Горњи лексички слој у НС махом чине славенизми, а позајмљенице којима се попуњавају лексичке празнине стижу првенствено из немачког, али и француског и италијанског језика. Присутни су и бројни турцизми и хунгаризми, одомаћени у шумадијско-војвођанском дијалекту.

8.1. Много је лексичких славенизама типичних за слс. језик: *част* ('део'), *чест* ('част'), *књаз*, *свободни*, *внутрен*, *војени* и сл. Посесивне форме *его*, *ея* и *их* готово су редовне уз титуле владара. Нарочито су честе изведенице са цсл. суфиксом *-ије* (*богослуженије*, *подвореније*, *засједаније*, *дјејаније*, *отрицаније*), као и рсл. суфиксима *-ески* (*политически*, *отечески*, *политически*, *свјашченически*) и *-ество* (*обчество*, *величество*, *височество*, *торжество*). Облици из рсл. и ссл. језика појављују се и као конкурентни (*собор* : *сабор*), а врши се и фонетско посрбљавање русизама (*сојузник* : *сајузник*).

8.2. Међу германизмима су како они одомаћени у војвођанским говорима тако и бројни војни термини, титуле и сл. (*беамтер*, *бутер*, *граф*, *муниција*, *спитаљ*, *флаг*, *флека*, *фириш*, *шлајер*, *шлос*, *шнајдер*, *иустер*). У време Наполеонових ратова галицизми су чести и у војној терминологији, али и у појмова из културе (*багажија*, *бал*, *балон*, *бајонет*, *гарнизон*, *кокарда*, *маневар*, *маршал*, *пакет*). Слично је и са италијанизмима (*граната*, *капитан*, *цитадела*, *опера*, *патриота*, *флота*, *формулар*). При преузимању многих италијанизама и галицизама посредници су били руски и немачки језик. Очекивано, веома је велики број интернационализама, пореклом из старогрчког (*астроном*, *библиотека*, *идеал*, *кристал*, *такса*, *театар*, *термометар*) или латинског језика (*илуминација*, *император*; *инстанција*, *институт*, *лабораторијум*, *процес*, *трибунал*, *фортификација*). Из шумадијско-војвођанског дијалекта у језик НС продро је и велики број турцизама (*авлија*, *анбар*, *буџак*, *ђубре*, *елчија*, *зејтин*, *јапунце*, *јендек*, *комишлук*, *мејдан*, *мираз*, *пенџер*, *спаија*, *фуруна*, *чорба*) и хунгаризама (*аков*, *астал*, *варош*, *вашар*, *тањир*, *ципеле*).

8.3. Као и у претходним новинама, у НС велики је број *контактних синонима*. Појава навођења *посрбице* (народне речи, славенизма или кованице) непосредно уз

реч страног порекла уредничка је реакција на постојећи *језички пуризам* и представља компромисно, прелазно решење, просторно крајње неекономично. Посрбљавају се речи различитог порекла: германизми: *заутракъ* (*т. е. фруштукъ*), *сокомъ* (*сафтомъ*), *образописца* (*малера*); галицизми: *Скоротеча* (*Куриръ*), *защитама* (*гарнизони*), *модру* (*виолетъ*), *войводомъ* (*гувернеромъ*); италијанизми: *дружину* (*компанију*), *торжицу* (*пиаџи*), *толкователѝ* (*драгомани*); интернационални латинизми: *походъ* (*експедицију*), *опыт* (*експериментъ*), *позыванія* (*прокламаџија*); интернационални грецизми: *витѝиства* (*Реторике*), *мудролюбѝа* (*фѝлософѝе*), *Дѝтовоспитаннице* (*Педагоѝе*); хунгаризми: *бубю* (*добошу*), *звoждъаре* (*руде*). Оштрица језичког чистунства нарочито је уперена у турцизме: *вѝноградаръ* (*дѝутуричаръ*), *оцета* (*сирѝета*), *ногавице* (*чакишѝре*) итд. За прогон турцизама се залагао и митрополит Стратимировић, а исто чине и популарни писци, попут Видаковића.

8.4. Постепено уобличавање српског новинарског стила уочава се у фразеологији. Сликovitост у монотоним вестима често се постиже активирањем фразеологизама из народног језика: *киша е [...] као изъ рукава, лила; Морамъ Вамъ у очи казати; све ногу предъ ногу иду; и на вратъ, на носъ, раде; края съ краемъ не саставляти; ни каменъ нѝе на камену остао*. По пореклу разговорни су и фреквентни фразеологизми са структуром *бог зна*: *Богъ зна какавъ, Богъ зна како, Богъ зна колико, Богъ зна шта*. Фолклорни фразеологизам *лажа и паралажа*, забележен и у Вуковом *Српском рјечнику* са примером из народне приповетке, потврђен је више пута: *Кой е лажа, кой паралажа; него се наравно обоица, и лажа, и паралажа у затворъ пошालю*. Фразеологизми пореклом из светске писане баштине, распрострањени у говору, могу се јавити и са испуштеним лексемама: *свима златне куле обѝћаваю*. Уметањем конструкција фразеологизам се понекад враћа на првобитну мотивациону фразу, која тако постаје конкретнија: *Вѝсти изъ Варселоне гласе непрестано зло, и по тамошнѝ жителѝ наопако*. Истовремено, текстови административно-правног садржаја преносили су и део овога слоја фразеологије: *као што по сили закона учинити право има; по сили нѝговой опредѝлѝнныи су оныи на одѝнѝе*.

9. Синтакса. Журналистичко правило да економисање ограниченим простором новинских стубаца подразумева јасноћу и концизност излагања није остварено јер се косило са правилима *барокизације*, стилског поступка стварања гломазне и компликоване реченице, оптерећење многим уметнутим конструкцијама, инверзијама и немачко-латинском финалном позицијом глагола, карактеристичног за слс. епоху: *Лондонске придворне новине от 5/17га Дек. содржавају кабинетну једну заповест од 4/16га истог месеца, по којој никаквом приватном лицу дозвољено није робу из места и из пристаништа у привилегији восточно-индијског содружества ограничених у друго које место уносити, развје у пристаништа соједињеног енглеског и ирландског краљевства, и то у пристаништа таква, која магazine, заклоне (басене) и проча таква безбедна места имају, као што је нпр. пристаниште ливерпулско, које је, по пресудницију лордов комисаров Краљевског сокровишта, за низлол и за добро сохраније речене робе, и за узимање на робу исту долазећа мита, особито способно.*

У односу на претходне новине, синтаксичка средства типична за новинарски стил постају разноврснија. Интелектуализованост стила и уопштеност тематике намећу потребу за употребом деагентизованих реченица. За истицање анонимности информатора и даље су честе обезличене реченице (*У Риму се говори; Потврђује се*), али фреквентније постају у српском новинарству посве нове, неодређеноличне реченице (*Кажу; Из Генуе јављају; Из Неапља пишу*). Уредници НС обогатили су репертоар изражајних могућности и пасивним реченицама са партиципским (*Град Дресда био је осветљен*) и рефлексивним пасивом (*град ће се сав осветлити*).

10. Закључак. Скерлићево одређење да је у НС „знатно бољи српски језик“ него у претходним новинама треба схватити на два начина. Прво, језик је „чистији“, ближи народном, али и данашњем књижевном језику – будући да је лишен упадљивих војвођанских дијалектизама присутних код претходника (икавизама *овди, прико, прид*, промене /хв/ у /ф/, упрошћавања групе /вљ/ и сл.). Друго, језик је и профилисанији на плану фразеологије и синтаксе, те представља прави зачетак српског публицистичког стила. Фонетско и граматичко посрбљавање језика настављено је и у крагујевачком издању од 1834, иако су славенизми опстали у горњем, интелектуалном слоју лексике.